

doi: 10.3935/rsp.v21i1.1171

POVIJEST NOVCA U HRVATSKOJ OD 1527. DO 1941.

Mira Kolar-Dimitrijević

Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013.,
194 str.

U prvom činu Rossinijevog *Seviljskog brijača*, Figaro se zahvaljuje grofu Almovi na novčanoj nagradi te veselo pjeva »Kovanice već čujem, zlato i srebro u moj džep žele doć', nepoznatom vatrom moja duša gori i osjećam sve veću moć«. Nema sumnje da novac ima veliku moć i značenje u socijalnoj politici, ali često se nedovoljno razmatra njegova uloga u povijesnom kontekstu. U Hrvatskoj dosad gotovo nije bilo naslova koji su na popularan i zanimljiv način tumačili povijest novca i njegovu povezanost s ukupnim gospodarskim razvojem i poboljšanjem socijalne slike društva. Slijedom navedenog, i opće znanje o toj temi je prilično skromno.

Zasigurno ne znate što su to »hrvatski frizatici«? Što je bilo na naličju novca koji se kovao u doba Arpadovića? Što je u vezi novca odlučio 1384. godine Žigmund Luksemburški? Odakle dolazi izraz »fertalj« u kajkavskom? U čemu se na Pagu plaćalo prije uvođenja papirnato novca?

Odgovori na ova i mnoga druga pitanja mogu se naći u nedavno objavljenoj publikaciji Hrvatske narodne banke pod nazivom *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941.*, autorice Mire Kolar-Dimitrijević. Sama knjiga posvećena je prvom guverneru Hrvatske narodne banke, pokojnom Anti Čičin-Šainu uz kojeg su rasli i razvijali se mnogi današnji ekonomski stručnjaci, ne samo iz monetarnog područja. Osim predgovora i uvodnih napomena, knjiga ima devet poglavlja. Naravno da se u ovom

kratkome prikazu ne mogu ponoviti sve zanimljive priče iz knjige, ali se nadamo kako će potaknuti na njezino čitanje i bolje upoznavanje s izloženim temama.

U predgovoru autorica naglašava kako su se u Hrvatskoj usprkos nepostojanju samostalne države jasno odražavali svi procesi koji su se događali u novčarskom sustavu Europe, pri čemu je povijest novca kod nas »zadivljujuća zbog svog bogatstva i međusobnog utjecaja« mnogobrojnih drugih susjednih naroda i civilizacija. U uvodnim napomenama pojašnjava se kako je u doba Arpadovića kovan sitni srebreni novac pod imenom »denari« koji je težio gram i bio u upotrebi u Slavoniji. Na naličju ovog novca bio je dvostruki križ, na čijoj se jednoj strani nalazio polumjesec, a na drugoj zvijezda Danica te dvije okrunjene glave.

U poglavlju o Svetom Rimskom Carstvu autorica izlaže kako je početkom 16. stoljeća u Češkoj, budući da je pronađena bogata žila srebra, počelo kovanje srebrenih talira koji su uskoro postali općeprihvaćeni i na habsburškom teritoriju. U Habsburškom je Carstvu približno sredinom 18. stoljeća započelo emitiranje vrijednosnih papira, a Monarhija je nešto kasnije odlučila izdati i beskatmatne obveznice banko-cedulje koje su bile prve papirnate novčanice na tom području. U kontinentalnoj Hrvatskoj su pojedini velikaši, kao primjerice Zrinski, u želji za što većom samostalnošću čak kovali i svoj novac.

U dijelu o novcu mediteranskog kruga, autorica među ostalim piše o razvoju i propasti Dubrovačke Republike i povijesti novca u njoj koja je trajala više od pet stoljeća. Novac se ondje u početku kovao od bakra, a od polovice 14. stoljeća i od srebra te u pogledu vrijednosti imao veću stabilnost od bilo kojeg drugog srednjoeuropskog novca. Novac se kovao i u više dalmatinskih gradova pod vlašću Venecije s time da je na licu obično imao zaštitnike gradova i naziv grada, a na naličju venecijanskog

krilatog lava. Prvi hrvatski papirnati novac - paški asiglat pojavio se 1778. godine na otoku Pagu. Dotad je grad Pag svojim službenicima, činovnicima i liječnicima plaćao u soli. Po uvođenju asiglat, količina soli preračunavala bi se u odgovarajuću protuvrijednost u lirama, na koju je izdana potvrda s upisanom svotom. Svaki asiglat imao je upisanu svotu i datum izdavanja.

Velike promjene u društvenom i gospodarskom životu, pa naravno i u sredstvu plaćanja, dogodile su se u našim krajevima za vrijeme vladavine Napoleona Bonaparte. Stara pravila više nisu vrijedila, pa zlato i srebro postaju traženom robom. No kako ih nije bilo u dovoljnim količinama, vlasti su pustile tiskani novac koji se slabo prihvaćao i naglo gubio na vrijednosti. U Austriji predugi rat s Francuzima i vrlo velika sredstva koja je trebalo izdvojiti za pokriće ratnih rashoda jako su oslabila gospodarstvo, posebice Hrvatsku koja je ionako bila slabije razvijena.

I nakon Napoleonovog pada, često je nastavljeno tiskanje papirnato novca bez pokrivača, što je naravno imalo vrlo loše gospodarske posljedice i pojačalo ionako veliku nesigurnost poslovanja. Novac je stoga stalno gubio na vrijednosti, a država je imala velikih poteškoća s otplatom starih i novih dugova. Ujedno, velika ovisnost društva o poljodjelstvu koje je često bilo izloženo slabim žetvama i vremenskim stihijama, pogoršala je kvalitetu života mnogih stanovnika Hrvatske i dovodila ih u dužničke krize. Stanje se nešto poboljšalo izgradnjom željezničkih pruga i osnivanjem Prve hrvatske štedionice 1846. te polaganom industrijalizacijom zemlje tijekom druge polovice 19. stoljeća. Posebice je zanimljiv slučaj petomjesečnog kovanja Jelačićevih »križara« u gornjogradskoj kovnici u Zagrebu, s time da su i mnogi drugi naši gradovi u to doba kovali ili tiskali svoj novac.

Sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. željelo se jasno definirati posebni

položaj Kraljevine Hrvatske i Slavonije u sklopu Ugarske, te riješiti mnoge nagomilane financijske i nacionalne probleme, ali se položaj Hrvatske uopće nije poboljšao. Razlog je u prvom redu bio veliki nesklad javnih prihoda prikupljenih u Hrvatskoj i sredstava koja je zemlja dobivala. Kraj 19. i početak 20. st. u Hrvatskoj obilježili su protumađarski istupi hrvatske oporbe, ali i njezina nedovoljna organiziranost i jedinstvo u borbi s Mađarima. Potkraj 19. stoljeća ostvareni su svi uvjeti da Austro-Ugarska dobije jedinstvenu valutu te je nakon prijelaznog razdoblja od osam godina zlatna kruna zamijenila srebrne guldene i 1900. postala zakonsko sredstvo plaćanja.

Dvadeseto stoljeće u našim se krajevima očekivalo s velikim nadama, ali i znatnim strahom koji se uskoro pokazao opravdanim jer je zemlja upala u dugotrajni i iscrpljujući Prvi svjetski rat. Bečke su vlasti nakon dugotrajnih i skupih priprema bile sigurne kako će brzo i uspješno pobijediti Kraljevinu Srbiju, ali to se zbog strateških pogrešaka, slabe koordinacije i nepostojanja željezničke mreže za prijevoz vojnika nije dogodilo. U monetarnoj politici su ukinute zlatne i devizne osnove, zaustavljeno trgovanje zlatom i srebrom te je zakonski ukinut zlatni standard. Skupi rat je financiran ponajviše ratnim zajmom te u nešto manjoj mjeri emisijom novog novca.

Nakon propasti Austro-Ugarske osniva se u prosincu 1918. Država (kasnije Kraljevina) Srba, Hrvata i Slovenaca, čije je novce izdavala Narodna banka Kraljevine SHS. Kako je bila velika nestašica sitnog novca, mnogi gradovi širom zemlje dobili su pravo za tiskanje sitnog papirnog novca koji je kao sredstvo plaćanja vrijedio godinu dana. Tako je poglavarstvo grada Osijeka pustilo dvije emisije novca od 10, 20 i 50 filira, a splitska je općina za potrebe urednog funkcioniranja grada tijekom ljeta 1919. izdala novčanice od 10 i 20 krunskih helera. Nastali su mnogobrojni problemi

kod zamjena austrijskih kruna koji nisu dugo riješeni, a kao privremena pomoć poslužilo je markiranje postojećih novčanica. Povlačenje kruna i zamjena drugih dotad važećih valuta dinarom bio je složen i zahtjevan posao koji je pratio i postupni razvoj bankarskog sustava. Velika kriza 1930-ih godina pogodila je i naše prostore te su privatne banke potpuno prestale biti u mogućnosti kreditirati gospodarske subjekte. Približno do 1934. Njemački Reich je u velikoj mjeri klirinškim putem kupio dijelove jugoslavenskog gospodarstva koji su mu bili zanimljivi i potrebni za naoružanje i buduća osvajanja. Nekoliko godina kasnije odlučeno je da se postupno povlači stari novac i pušta novi s likom kralja Petra II. Karađorđevića.

U kolovozu 1939. uspostavljena je Banovina Hrvatska na temelju sporazuma Cvetković - Maček. S Narodnom bankom Kraljevine Jugoslavije postignut je sporazum o izdavanju vlastitog novca (razmatrana su imena kuna ili banovac), koji bi kolao paralelno s jugoslavenskim dinarom.

No, početak II. svjetskog rata onemogućio je ostvarenje planova o tom novcu.

U cjelini, upravo je nevjerojatno koliko su snažno međusobno prožeti novac i gospodarski razvoj Hrvatske, s time da su mnogi problemi poput prevelikog utjecaja politike i države na gospodarstvo, neučinkovitosti institucija, nerazvijenosti i siromaštva te stalno povećanje zaduženosti države obilježili gotovo cjelokupnu povijest zemlje. Konačno, mnogi utjecaji koji su se očitovali u gospodarskom razvoju, jeziku i kulturi naših prostora jasno se vide i u prihvaćanju različitih sredstava plaćanja. Osim zanimljivog teksta Mire Kolar-Dimitrijević, potrebno je istaknuti i pohvaliti mnogobrojne fotografije, karte i druge ilustracije koje je uredništvo znalački odabralo, a pripremio ih je Božidar Bengesz. Možemo se nadati budućim publikacijama iz ove serije te većoj dostupnosti ove lijepe knjige na mrežnoj stranici Hrvatske narodne banke.

Predrag Bejaković
Institut za javne financije